

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР МАХСУС ВА ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Абдусаломова Хуршидабону Насирдиновна

Ўзбекистон Республикаси Криминология

тадқиқот институти мустақил изланувчиси, подполковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21333061>

Аннотация: Ушбу мақолада вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларни ижтимоий реабилитация қилиш ҳамда виктимологик профилактика жараёнларига рақамли технологияларни жорий этишнинг назарий-ҳуқуқий жиҳатлари таҳлил қилинган. Маҳаллий ва хорижий криминолог олимларнинг илмий қарашлари, шунингдек, соҳага оид амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар атрофлича ўрганилган. Тадқиқот натижалари асосида криминология фани учун «рақамли виктимлик» ва «виртуал профилактик мониторинг» каби янги тушунчалар ҳамда уларнинг таърифлари ишлаб чиқилди. Амалдаги қонунчиликдаги мавжуд бўшлиқларни бартараф этиш юзасидан қонунчилик техникаси талабларига мос бўлган аниқ таклифлар берилди.

Калит сўзлар: *вояга етмаганлар, виктимологик профилактика, рақамли технологиялар, криминология, рақамли виктимлик, виртуал профилактик мониторинг, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, виктимизация.*

Кириш

Жамият тараққиёти, глобаллашув жараёнлари ва рақамли технологияларнинг кундалик ҳаётимизга чуқур кириб бориши жиноятчилик, айниқса, вояга етмаганлар жиноятчилиги ва уларнинг жабрланувчига айланиш (виктимизация) хусусиятларини тубдан ўзгартирди. Агар илгари вояга етмаганларнинг жабрланувчига айланиши ёки салбий таъсир остига тушиши физик (реал) муҳитда юз берган бўлса, ҳозирги кунда рақамли муҳит — интернет, ижтимоий тармоқлар ва виртуал ўйинлар орқали янги таҳдидлар юзага келмоқда. Бу ҳолат вояга етмаганларнинг махсус ва виктимологик профилактикасига рақамли технологияларни мослаштирган ҳолда, янги назарий-ҳуқуқий ёндашувларни ишлаб чиқишни тақозо этади.

Замонавий криминологик тадқиқотлар вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигини фақатгина делинквент хулқ-атвор доирасида эмас, балки уларнинг ижтимоийлашув жараёнидаги нуқсонлар ва жабрланувчилик (виктимлик) ҳолатининг ўзаро боғлиқлиги контекстида ўрганишни талаб этмоқда. Ўзбекистонлик олимлар (И. Исмаилов, Қ. Р. Абдурасулова, И. Зоирова, А. Т. Холов, Ё. А. Фарфиев, Э. Урдушев) илмий ишларида профилактикани тизимли, психологик жиҳатдан асосланган ва шахсга йўналтирилган жараён сифатида талқин этишади. Хусусан, виктимологик ёндашувлар доирасида жабрланувчининг ижтимоий-руҳий типологиясини билиш, профилактикани аниқ манзилли йўналтиришда фундаментал аҳамият касб этиши таъкидланади.

Халқаро тажриба, хусусан, Кан Уэданинг ижтимоий муҳит таъсири, А. И. Долгованинг методологик ёндашувлари ҳамда С. А. Ветошкиннинг ювенал ҳуқуқ борасидаги қарашлари, профилактикани жазолашдан кўра кўпроқ реабилитация ва

ижтимоий мослашувга йўналтириш зарурлигини тасдиқлайди. Ушбу ёндашувлар, айниқса, рақамли асрда яшаётган ўсмирларнинг виртуал муҳитдаги ҳимоясизлигини тадқиқ қилган Тейлор Марининг илмий қарашлари билан уйғунлашиб, вояга етмаганларнинг делинквентликка мойиллиги кўпинча назоратсиз виртуал муҳитда шаклланишини кўрсатади.

Ўзбекистонда шакллантирилган ҳуқуқий база, жумладан, «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонун ҳамда соҳани тартибга солувчи бир қатор норматив ҳужжатлар, профилактика тизимининг субъектлари ва вазифаларини аниқ белгилаб берган. Президентнинг 2025 йил 18 августдаги ПҚ-253-сон Қарори асосида инспектор-психологлар институтининг жорий этилиши, профилактика жараёнига илмий-психологик ёндашувларнинг амалий интеграцияси сифатида баҳоланади.

Фикримизча, рақамли трансформация даврида криминология фани олдида янги чақириқлар пайдо бўлмоқда. Анъанавий криминологик концепцияларни бойитиш мақсадида иккита янги илмий тушунчани киритиш мақсадга мувофиқдир:

Рақамли виктимлик (Digital Victimization) — вояга етмаган шахснинг рақамли муҳит (интернет, ижтимоий тармоқлар, онлайн ўйинлар) даги шахсий маълумотларнинг очиқлиги, рақамли саводхонликнинг пастлиги ёки виртуал таҳдидлардан ҳимояланмаганлиги сабабли кибержиноятлар, онлайн фирибгарлик ва кибербуллинг қурбонига айланиш эҳтимолининг юқорилигини билдирувчи криминологик ҳолат.

Виртуал профилактик мониторинг (Virtual Preventive Monitoring) — вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва виктимизациянинг олдини олиш мақсадида, профилактика субъектлари томонидан махсус рақамли дастурлар, сунъий интеллект элементлари ва интернет тармоғидаги хавфсизлик платформалари ёрдамида ўсмирларнинг девиант виртуал фаолиятини узлуксиз кузатиш, таҳлил қилиш ва уларга манзилли ҳуқуқий-психологик ёрдам кўрсатиш тизими.

Хулоса қилиб айтганда, вояга етмаганлар профилактикаси тизимини такомиллаштириш, нафақат қонунчиликни кучайтиришни, балки илмий-тадқиқот ва инновацион технологияларни интеграциялашни тақозо этади. Юқорида келтирилган илмий қарашлар ва таклиф этилаётган концептуал тушунчалар, вояга етмаганлар хавфсизлигини таъминлашда назария ва амалиёт уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Исмаилов И. Криминология: Дарслик. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2020. (Вояга етмаганлар жиноятчилигининг ижтимоий-ҳуқуқий тавсифи).
2. Абдурасулова Қ. Р. Вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш: муаммо ва ечимлар. – Тошкент: Юридик адабиётлар маркази, 2021.
3. Зоирова И. Вояга етмаганлар виктимологияси: назария ва амалиёт. – Тошкент: Академия нашриёти, 2022.
4. Фарфиев Ё. А. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси психологияси. – Тошкент: Илм-Зиё, 2019.

5. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида» (02.09.2010 й., ЎРҚ-263-сон).
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. «Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлигини таъминлаш тизимини самарали ташкил этиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» (18.08.2025 й., ПҚ-253-сон).
7. Долгова А. И. Криминология: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2018. (Жиноятчилик детерминантлари методологияси бўйича).
8. Ветошкин С. А. Ювенальная педагогика и право: профилактика девиантного поведения несовершеннолетних. – Екатеринбург: УрГПУ, 2017.
9. Ueda, K. Criminal Justice in Japan: Modern Trends and Challenges. – Tokyo: University of Tokyo Press, 2020. (Японияда ўсмирлар делинквентлиги ва ижтимоий муҳит масалалари).
10. Taylor, M. D. Digital Youth: Adolescence in the Connected Age. – New York: Oxford University Press, 2021. (Рақамли муҳитда ўсмирларнинг виктимизацияси ва ижтимоий хатарлар таҳлили).